

ORNITHOLOGICAL RESULTS ON THE POULTRY-PEST IN HUNGARY IN THE YEAR 1946.

By *Andrew Keve.*

In the year 1946 did infections poultry-diseases sweep over Hungary. It was most of the times the poultry-pest. From the different kinds of the hens were against the disease more resistibles the Hungarian, the untidy and the pigmy one, as dispersed experiences showed, but the rhode-islands, plymuths and leghorns, i. e. their hybrids had a lesser resistibility. From the other poultry were gees, turkeys, guinea-fowl and ducks also strong enough against the diseases, perhaps the last the least. The infection of the game-fowl is not proved. There were found in the year 1946 only in the environ of Szeged died game-fowl-ducks, but there were not made parasitological examinations to detect the cause. More experiences showed, that birds of prey, fed with infected poultry died too. For the interest of a more intensive game-fowl and poultry protection our Institute will collect in the future the data connected with the question.

A MAGYAR MADÁRNEVEKRŐL.

Írta: *Dr. Beke Ödön.*

On some hungarian vernacular Bird-Names by Ö. Beke.

A Madártani Intézet, megalapítójának, *Herman Ottónak* követi a nyomait, amikor a népies madárnevek gyűjtését újra megkezdi. *Herman* volt az, aki megindította népies állatnevek, elsősorban a hal- és madárnevek gyűjtését, és ennek folytatását az Intézet kötelességének érezte, amikor *Pungur Gyulát* éppen ennek a feladatnak elvégzésére alkalmazta. *Pungur* hatalmas gyűjtése a tudomány pótolhatatlan kárára az ostrom alatt teljesen elpusztult. És itt őszintén meg kell mondanom, hogy ezért az Intézetet méltán érheti szemrehányás. Fél századon át húzódott ennek a nagyértékű anyagnak kiadása, nem készült belőle másolat, sőt másoknak bele sem engedtek tekinteni, föl sem engedték használni.

Én magam a rokon népek körében gyűjtöttem nagy tudományos anyagot még az első világháború idején. Akkor nem volt kedvező a tudomány helyzete, akkor nem tudtam dolgozataimat kiadni, de ez nem kedvetlenített el. Pedig a népies madárnevek gyűjtésének rendkívül nagy fontossága van több tudomány szempontjából. Természetrajzi szempontból elsősorban a terminológia követeli ezt a gyűjtést. Fontos azután a településtörténet számára, mert a nevek földrajzi ismerete fölvilágosítást adhat olyan esetekben, amikor a településre vonatkozólag történeti adatok nem állnak rendelkezésre. Utoljára említem a nyelvtudományt, mely a nyelv szókészletét minél teljesebbé akarja tenni, s így nem hiányozhatik belőle a szókincsnek ez a része, másrészt a szókincs eredetének kutatásában nem nélkülözheti ugyanannak a madárnak az ország különböző helyein használt neveit, mert sok esetben egyik a másikat magyarazza. S itt kell megemlítenem az őstörténetet is, mert abból, hogy melyik madárnév eredeti finn-ugor honfoglalás előtti török vagy szláv és német, abból megint következtetni lehet arra,

hogy mikor az a név megjelenik nyelvünk szókészletében, hol lehetett népünk hazája, mert az állatföldrajz pontosan meg tudja mondani, hogy a földnek melyik részén él az illető állat. Ha annak az állatnak a neve nyelvünkben kimutatható, akkor a magyarság is csak azon a területen lakhatott.

Ezek után bemutatok néhány részletet tanulmányaimból. Először is rá akarok mutatni arra, hogy településtörténeti szempontból mily nagy jelentőségű a madárnevek gyűjtése. A történettudománynak még ma is megfejt-hetetlen kérdése a székelyek és az északmoldvai csángók eredete. Mármost több madárnevet találtam, melyek egyeznek Székelyföldön és Dunántúl nyugati részén, ami kétségtelen kapcsolatra mutat. A hegyibillegető (*Motacilla cinerea*) neve a székelyeknél „leánymadár“, Gyergyóban „lánycsóka“ is. Ez a név először *Calepinus* szótárában fordul elő (1595), tőle vette át *Molnár Albert* és *Pápai-Páriz*. A nyelvtudomány kutatásai szerint *Calepinus* szótárának magyar értelmezői erdélyi magyarok voltak, s így került bele a név. Ugyanennek a madárnak Nyugat-Magyarországon vannak olyan nevei, melyek első tagja szintén a „leány“ szó. Így Örségben (Vas m.) „leán-ficuka“; Szentgyörgyvölgyében (Zala m.) „lányi-ficuka“. Göcsejben „liánpintyüke“.

A mezei pacsirta (*Alauda arvensis*) „szántóka“ neve már a Besztercei Szójegyzékben előfordul (XIV—XV. sz.), bár eltorzítva. Meg van azután *Apáczai-Cseri János* Magyar Encyclopaedia-jában (1655), s *Pápai-Páriz* latin szótárában (1708). Csík megyében is „szántóka“ a mezei pacsirta, de Gyimesben a búbos pacsirta (*Galerida cristata*) is; Háromszékben pedig „szántókamadár“ a búbospacsirta. A moldvai csángóknál is használatos mind a két változat. A Dunántúlon, Molnasszecsődön (Vas m.) a mezei pacsirta „szántópityer“, Szentgyörgyvölgyében (Zala m.) „szantupityer“. Mikor a magyar ember tavasszal először hallja a pacsirtát énekelni, azt mondja: „Szánt a pacsirta“ (Szamoshat, Szatmár m.); „szánt a pityer, elvesztette az esztekéjét“ (Bakonyalja, Veszprém m.); „a szántókamadár befogta a jószágot“ (Moldva).

A csuszka (*Sitta europea*) neve Udvarhely megyében „szotty“, a Székelyföldön még „szatty“ is; Maros-Torda megyében „kéreszotty“. Ezzel kétségkívül összefügg a somogyi „szutya“, „szutyoka“, „kéregszutyóka“. Nagykanizsán (Zala m.) „kéregszücs“-nek hívják. A fakusz (*Certhia familiaris*) a Székelyföldön és a Kemenesalján „fatetü“, de Szlavóniában és Baján is.

Most bemutatok néhány madárnév magyarázatot: A szárcsa-névvel már korábbi dolgozatomban foglalkoztam. Ráműtattam, hogy a „csa, cse“ szótagok kicsinyítő képzők. Ezért a szárcsa neve kopaszskát jelent tulajdonképpen. Ugyanígy a vércse is kicsinyített kifejezés.

A régi Tájszótár (1838) közölte a sárgarigó „szörri-gó“ nevét. Sajnos, a följegyzés helyét a gyűjtő nem adta meg, s így nem lehet utánajárni az adat hitelességének. Vasason (Baranya m.) a „szörri-gó“ a *Turdus ericetorum*. Diósjenőn ez „szökerigó“, Szilágy és Udvarhely megyében azonban ez a *Turdus viscivorus*.

Ugyancsak Vasason az őszapó (*Aegithalos caudatus*) neve „ösztönfarkú cinege“. A latin neve is mutatja, hogy hosszúfarkú madárka, s ezért a Dunántúl „dorongfarkú cinke“, Drávafokon „rudas cinke“ a neve. Az „ösztön“ szó eredeti jelentése ösztöke volt.

A hangutánzó madárneveket három csoportba lehet osztani. Az elsőben a madár hangja a névadás alapja. A másodikban a madár hangjának emberi értelmet tulajdonít a nép, vagy tárgyak hangjához hasonlítja és azt adja a

madár nevéül. Harmadikban a madár hangját emberi hanggal azonosítja, és ebből alakul a madár neve. Katádfán (Baranya m.) a széncinege (*Parus maior*) neve „kimpics“, Irtáson (Bihar m.) „kimpicskó“. Katádfán a madár tavasz előtt megszólal és ezt mondja: „Kimpics, kikelet, Fontál-e már öleget“. Szamosháton (Szatmár m.) a „cinkőü“ tavasszal azt kiáltozza: „Még hideg az idő, Csü, csü, bé, csücsü bé!“ De ha eljönnek a meleg napok ezt: „Kimpics, kimpics!“ Ormányságban az őszapónak a neve „kinpics“, mely ezt mondja: „Kikelet — kimpics —, ha fontá, nincs is!“ Bodán (Baranya megye) a pintyőke (*Fringilla coelebs*) neve „nincsőke“, mert mikor Krisztus bújdosott, a pinty azt kiabálta: „Nincs, nincs!“ Hosszúhetényben is azt kiabálta: „Nincs, nincs, nincs!“

Herman Ottó szerint széncinkének „küncsics“ neve is van, sajnos nem mondja meg hol. Göcseji hagyomány szerint a cinege, mikor Krisztust keresték, azt mondta: „Csincserere, csincserere . . . nincs itthon . . . nincs itthon!“

Hangutánzó a haris (*Crex crex*) neve: Ipolyvecén (Nógrád m.) „hars“, Tiszamelléken „hors“ neve van, s a „hars“ már *Molnár Albert* szótárában is megvan (XVII. sz. eleje). Győr megyében „harisz“-nak ejtik, s a Szamosháton is, Nagyszalontán pedig a sokatbeszélőt mondják „harisnak“. A Barkóságban a haris nyekegő fűzfatrombita, a „harsol“ ige pedig azt jelenti, hogy harissal trombitál, de a madár is harsol, mikor szól. Az Ormányságban azt mondják: „Ej, csak ne beszéljön ked olyan harissan!“ — mérgesen, pattogóan. A haris hangját sok szólásban emlegetik. Már *Molnár Albert* idézi: „Az harist az ő maga szaván fogják meg“. *Dugonics*nál: „Kiált, mint a haris, Szájas mint a haris. Kiált éjjel-nappal, mint a sovány haris“. Zala megyében: „Éles a nyelve mint a harisnak“. Népdalban is gyakran szerepel: „Árokiparton szól a harismadár“. *Petőfi* is megénekelte: „Nem szól a harsogó haris a fű közül“. Nevezetes a harisnak egy másik népies neve, mert két egymástól távoleső vidéken használatos: Munkácson, Beregrákos vidékén és Pécselt s az Ormányságban a „kétkés“ név. A madár nevéül onnan kapta, hogy a nép szerint a haris olyan, mint mikor két evőkést egymáson élükkel keresztben gyors ütemben végighúzunk. Göcsejben „kösmes“ a haris neve. Ez bizonyára annyi, mint: „Köss, mess!“ Győr megyében a nép szerint a haris a gabona közt azt mondja az aratóknak: Mezsd! Mezsd!

Göcsejben a héja (*Accipiter gentilis*) neve „siukánya“, „siókánya“. Göcsejben „sió-rió vagy siu-riu kánya“ (azaz síró-rívó kánya) nevet jegyezték fel, de ez lehet az egerészölyv (*Buteo buteo*), a barnakánya (*Milvus migrans*) vagy a kékesréthéja (*Circus cyaneus*) elnevezése is. A zalamegyei Szepezden a folyton síró gyermekre is azt mondják, riókánya. Vas megyében sírókánya. A barnakánya (*Milvus migrans*) „kurhéja“ neve általában a Dunántúlon és egy adat szerint a pestmegyei Prónayfalván is használatos. Egy másik közlő szerint a bácsmegyei Jánoshalmán a „kurhéja“ a varjú. Ez minden bizonnyal névcsere, mert sok helyen a varjút is „kányának“ hívják. A szó első tagja eredetileg kergető szó volt, mint a következő versikék bizonyítják: „Kur héjja, vasvella! Men az erdőre, hozz fát jövendőre! Bé tollas, bé farkas! Te vagy a hatalmas“ (Némedi, Tolna m.). „Kurr! Héjja! Nincs a csibénk taréja. Paradicsom a héja!“ — mondják a gyermekek a fejmegyei Előszálláson, ha ragadozót látnak. A torontálmegyei Szőregen is feljegyeztek ilyen héja-kergető versikét: „Héja, héja, lakatos. Tarka gunár hivatós. Elmönt Pestre, Haza gyült Budáru, Kilenc fija beleégött. Sijes héja, kur héja!“

Hangutánzó név a kecskefejő (*Caprimulgus europaeus*) Farkasfán (Vas m.) feljegyzett „perepotya“ neve. Rábagyarmaton és Farkasfán „fekümál“ és „fekümár“ neve is van; Zilah vidékén pedig „málonfekvő“. Ez nagyon régi név, azonban régen egy bagolynak, *Pungur* szerint a fülesbagolynak (*Asio otus*) volt a neve. Megvan már a *Murmelius* szójegyzékében (1533) és a *Jordánszky*-kódexben, csonkán a Gyöngyösi Szótárban és a Besztercei Szójegyzékben. Kozmadombján (Zala megye) a kecskefejőt „rőtfabaszu-kánya“-nak nevezik.

Jókai említi, hogy a székelyek a harkályt „tarka Jézus“-nak nevezik. Eddigi feljegyzéseik szerint azonban a székelyek nem a harkályt, hanem a szarkát hívják annak, így Oláhfaluban (Udvarhely m.) és a moldvai csán-góknál. *Berze-Nagy János* szerint Pettenden (Somogy m.) a tarkaharkályt „tarka Jézus“-nak hívják. Hasonló nevek még a tarkaharkályra: „tarka-isten“ (Bodrogszék), „tarkaküllő“ (Zilah), „cifraharkály“ (Molnaszecsőd, Vas m.).

Amint a mondottakból kitűnik, a madárnevek gyűjtésénél nemcsak a név gyűjtése fontos, hanem mindazon adatoknak, ami a madárhoz, illetve annak nevéhez fűződik, tehát a hozzá kapcsolódó néphit, és a névnek a nép által adott magyarázata is. A helységnév megadását pedig sohase mulasszuk el.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Megállja-e *Touit purpurata viridiceps* Chapman a helyét? *Chapman* 1929 ben nyolc példány összevetése alapján írta le ezt az alfajt, sőt felvetette annak a valószínűségét is, hogy még egy harmadik köztes alfaj is leírható lesz. A bécsi múzeum anyaga alapján, mely szintén nyolc példányból áll, kétségbe vonom, hogy helyes-e az alfaj elválasztása, és vajjon nemcsak egyéni változatról van-e szó? Harmadik alfaj leírását pedig kizártnak tartom.

Dr. M. Sassi (Wien).

A kalandrapacsirta új faj a magyar faunában. Húsz éve lakom Albertfalván, és azóta azt tapasztaltam, hogy határának adottságai rendkívül kedvezőek a madarak alkalmi tartózkodási helyének. Budapest, Budafok és Csepel beépített tengerében a határ összefüggő 200 hold szántóföldje zavartalan szigetként áll. A madarakra nézve kedvező helyzet fokozódik télen, a nagy fagyok beálltával. Ilyenkor a hőforrások a partmenti jeget felolvasztják, a víz szennyezettsége következtében az apró hal is sok, s ezért hatalmas vízimadár-csoportok nagy változatossággal verődnek itt össze.

1947. november 29-én a határban lévő bolgárkertészetben egy pacsirta riasztó hangot adva rebtent fel mellettem. A hang a szokottnál egy árnyalattal erősebb színeződésű volt. A felrebbent madár tökéletesen mezei pacsirta színét mutatta, de nagyságban eltért. A madár minden felrebbenés után egy darabig a föld felett cikázó repüléssel alacsonyan menekült, majd meredeken emelkedve, gyorsan nagyobb magasságot ért el. Fent libegő repüléssel, irányát állandóan változtatva, körözve vissza-visszatért az

* Intézetünk az elpusztult *Pungur*-féle gyűjtemény pótlására a népies madárnevek gyűjtését újra megindítja, és felkéri az összes munkatársát, hogy ebben a gyűjtésben résztvegyen, és a gyűjtött neveket mielőbb küldje be *Beke* munkatársunk fenti útmutatása szerint az Intézetbe.